

Himmer Péter

Érték – értékek – értékeink

DOI 10.17047/HADTUD.2016.26.K.25

Tanulmányom első, szokatlanul filozofikusnak tűnő részében azt kísérlem meg illusztrálni, hogy az érték kategóriája, bárhol is merül fel, nem önkényesen definiálható kategória, az általunk itt és most követett értékek ezért nem szabadon választott, hanem túlnyomórészt társadalmilag adódó, s a mi értékválasztásunkkal csupán megerősített entitások. A tanulmány második részében, mindezek fényében a jelenkori Magyarország, s ezen belül az itt és most létező magyar katona, illetve a katonatiszt lehetséges értékeivel foglalkozom.

I.

Az értékekről való gondolkodás az eszmetörténet egyik legproblematisusabb ága. A mai társadalomfilozófia görög eredetű szóval *axiológiának* nevezi azt a gondolkodást, amely a dolgoknak az ember szempontjából fontos tulajdonságaival, azok elemzésével, feltárásával foglalkozik. Nyilvánvaló, hogy 'az érték' fogalmának így, e legszélesebb fogalmi általánosságban nincs tárgyi megfelelője, ám az is nyilvánvaló, hogy ez az elvont fogalom, mint bármely más, mégis valami valóságosan létezőről tudósít.

Míg 'az értékről' való gondolkodás számára e legelvontabb szinten alig mutatkoznak kitaposott utak, a fogalmi általánosság egy alacsonyabb szintjén jelentős erőfeszítésekkel, és komolyabb gondolati eredményekkel találkozunk. Az újkori bölcselet történetében a neokantiánus iskolák egyike (az ún. badeni) taglalta legkomolyabban az értékek elméletét. Az iskola ismertebb képviselői Wilhelm Windelband (1848–1915), és Heinrich Rickert (1863–1936). Ők az értékelméletet a filozófia egészének bázisaként fogták fel, így érthető, ha munkásságuk jelentős szelete az értékek mibenlétére, illetve létmódjának kutatására irányult. Míg tehát magáról 'az értékről' igazán általános, s egyben érvényes megállapításokat alig-alig tehetünk, az értékek megnyilvánulásait megragadni szándékozó erőfeszítéseink jóval termékenyebbek lehetnek. Az értékek nyilvánvalóan a lét különböző dimenzióiban, a materiális, a szellemi, a társadalmi és más dimenziókban nyilvánulnak meg. Ezek a mezők, mint értékhordozók, s velük együtt az általuk hordozott konkrét értékek és érték-megnyilvánulások értekeink és gondolkodásunk számára feltárhatók, megragadhatók. Az érték fogalmáról eszünkbe juthat akár a gazdaság szférája, akár a föld alatt rejlő ásványkincsek köre, akár a természetben megpillantható szépség, vagy egy remek

műalkotás értékjellege, de éppígy a görög drámák világa, vagy éppen embertársunk következetes, gerinces viselkedése – miként még sok minden más. Mivel e mezőkön különböző természetű értékek vannak jelen, így mégis érthető, ha az újkori filozófiai gondolkodás e 'földközelibb' szintről időnként visszafordul az általános felé, s felteszi például az értékek általános, avagy közös létminőségére vonatkozó kérdést, ami legáltalánosabb szinten a „hogyan léteznek az értékek?“, illetve a „milyen természetű létezők az értékek?“ formulákkal foglalható össze.

A 'hogyan léteznek az értékek' tág kérdésén belül feloldhatatlannak tűnő ellentmondás rejlik például az értékek általánossága, és részünkről való követhetősége között. Könnyen belátható: Az értékeknek, ahhoz, hogy a cselekvő ember számára tényleges értékjelleggel, így vonzerővel bírjanak, általánosoknak kell lenniük. Hogy az emberek sokasága a maga mindennapi életében preferáljon egy adott értéket, értékmezőt vagy értékrendszert, csak akkor várható el, ha a szóban forgó értékek átfogóak, általánosak, törvényszerűek, ha tehát sokak számára követendő és követhető entitásokként jelennek meg. Ha mármost e törekvés jegyében a gondolkodók az értékeket valóban általánosokként és törvényszerűekként definiálják, ezzel szükségképpen távol helyezik az emberek mindennapjaitól, távol a konkrét „itt és most“-tól, ezzel pedig sokak számára épp követhetlenné teszik azokat, hiszen az ő részünkről esetleg már a „mi közöm hozzá?“ kérdése merül fel, és pedig épp az adott érték általánossága, elvontsága miatt. Ha pedig – fordítva – azért, hogy „közünk lehessen hozzá“, az értékek komplexumát igyekeznek földközelbe hozni, akkor az „itt és most“-igények teljesülnek ugyan, hiszen így kézzelfoghatóvá, szinte empirikusan érzékelhetővé válik a követendő értékmező, ám ezzel szükségképpen leszállítják az értékek általánosságát és törvényszerű jellegét is.

Ördögi kör.

Hasonlóan nehéz válaszolni az értékek *eredetének, forrásának* kérdésére is.

Durván leegyszerűsítve: gyakran gondolják az értékeket a gondolkodás történetében öröklöttű, ideális, avagy *idealizált* létezőknek. Ekkor általában egy tőlünk, emberektől független világban képzelik el őket, ezzel bizonyos stabilitást kölcsönöznek nekik, létüket ebben az idealizált világban szilárdan lehorgonyozzák („az értékek maradandóan ott vannak, függetlenül az őket választó, vagy elutasító egyének személyes szeszélyeitől, törekvéseitől, beállítódásaitól, s általában az emberi értékeléstől” – mondják ekkor), de azonnal megoldhatatlan kérdésekkel találják szemben magukat. Nehezen tudnak válaszolni például arra a kérdésre, hogy közelebből hol is van ez az ideális világ. Nehezen tudják definiálni, milyen természetű az a világ, ahol rájuk bukkanhatunk, hiszen az értékek így, értékvoltukban éppenséggel sohasem láthatók. Felettébb durva egyszerűsítéssel platonizmusnak hívjuk ezt az elképzelést a bölcsélet történetében, bár a jeles görög a maga különös módján ideákról beszélt inkább, s korántsem a mi tényleges világunkat, hanem valamiféle, az értékek számára kijelölt külön világot emlegetett tartózkodási helyükként.

Ha pedig – nagyjából ellenkezőleg – az értékeket a magunk gondolkodásához, cselekvéséhez kötjük, s azzal együtt keletkező-megszűnő, időben létező, *reális* entitásoknak gondoljuk el (mondhatom például: „értékről beszélni egy emberen kívüli világban értelmetlenség, hiszen érték csak ott van, ahol mi, cselekvő, értékelő emberek jelen vagyunk”), akkor az értékek világát szubjektívizáljuk, s erről az álláspontonról

már könnyen tovább is lendülhetünk az értékvilág teljes relativitásának állításához („ha érték csak ott van, ahol én, értékelő lényként jelen vagyok, akkor majd én megmondom...” stb.). Ez esetben ráadásul továbbra sem oldottuk meg kiinduló problémánkat, az értékek létmódjának kérdését, amennyiben így új kérdésként merül fel, hogy a bennünk, eredendően gondolatainkban létező értékek miként vonatkoznak a valóságra, továbbá, miként magyarázható akkor a különböző emberegyedek értékvilágának részleges azonossága. Hogyan is állunk akkor a kisebb-nagyobb csoportok által elismert közös értékek létmódjával, illetve a legáltalánosabb – mindenkori – emberi értékek létminőségével? („Hogyan lehet, hogy különböző emberegyedek azonos értékeket ismernek, illetve, hogy bizonyos értékeket minden ember elismer? – miképpen *vannak* ezek akkor?”)

Ha pedig – harmadik lehetőségként – nem az emberi szubjektum hatókörében, de nem is az objektív (ideális vagy materiális) külvilágban, hanem valamiképpen *az én és a külvilág viszonyában*, egymásra való vonatkozásában próbáljuk definiálni az értékek létmódját („én jelölöm ki ugyan az értékek körét, de nem teljesen önkényesen, hanem mindig egy számomra adott társadalmi, avagy tárgyi világban, egyben magam is ama világ által meghatározottan”), előbb-utóbb akkor is zavarba kerül a gondolkodás. Belefárad az újabb és újabb egyensúlyteremtő kísérletekbe, (hiszen itt újra és újra megoldandó az én és a külvilág kettősségében jelentkező dominancia-probléma, „vajon melyik oldal befolyásolja inkább a másikat?”), s – amilyen esendő eszközünk a gondolkodás – a küzdelmet általában épp a döntő ponton adja föl.

Gyakran kerül elénk az értékek *hatásmechanizmusának* problémája is. Számos elképzelés létezik a bölcsélet történetében, amely arról beszél, hogy az értékek rajtunk, cselekvő embereken keresztül „jutnak át” a tárgyi valóságba, közelebről a mi célválasztásunkon és cselekvésünkön keresztül realizálódnak. S megtaláljuk ennek ellenpólusaként azt az állítást is, hogy nem mi választjuk az értékeket, hanem épp az értékek találnak meg bennünket, cselekvésünkkel csupán az önmagukban is érvényesülni akaró értékek szószólói vagyunk.

*

A gondolkodás története gazdag illusztrációval szolgál mindezekhez. Értékvilágok, értékhierarchiák rajzolódnak föl az emberi történelem minden fontos pontján, valamennyi (relatív) elkülöníthető szakaszában, kezdve a mózesi törvényektől, vagy a történetileg még korábbi, első keleti kódexektől Szent Ágoston, Spinoza, Kant vagy Hegel gondolatain keresztül Max Weberig vagy Lukács Györgyig, illetve még az értékekről való értelmes beszéd lehetőségét is kétségbe vonó Ludwig Wittgensteinig.

Ahány gondolkodó, annyiféle megközelítés. Vagy mégsem? Vannak-e szemléletek, vannak-e megközelítések, amelyek a sokaságon belül tipikusnak mondhatók?

Kifejlett teóriáról még nem lehet szó, de az európai gondolkodás történeti kiindulópontjának, s egyben jogelődjének tekinthető releváns és tipikus érték-megközelítés mégis a görög antikvitásé. Hegel szavaival „*a szép és szabad individualitást!*” létében is megtestesítő görög polgár számára az ő szeretett poliszja abszolút mércét jelentett. Az időszámításunk előtti ötödik és negyedik század során virágzó polisz a görög polgár életét határoló, ám számára nem annyira áthághatatlan határt, mint inkább

kielégítő és harmonikus életteret, egyben biztonságot jelentő városállam egyidejűleg számos funkciót látott el. A polisz bensőséges 'kisvilága' egyszerre szolgálhatott a helyes viselkedés mintájaként és mércéjeként, az értékvilág forrásaként, illetve az értékek természetének, létminőségének magyarázó elveként. Érdekes, s a görög antikvitás oly látványos ellentmondásainak egyike, hogy az értékvilág és a polisz élete közötti tartalmi összefüggést első ízben Szókratész (i.e. 469–399) rögzíti a „jó az, ami a polisznak hasznos” elvében, és pedig történetileg relatíve későn, akkor, amikor a lassan bomlásnak induló polisz e mérce-funkcióját már épp elveszteni kezdené. Végül pedig, mivel a klasszikus görög poliszban a magánélet és a közélet szférái közel estek egymáshoz (a két szféra között semmi esetre sem tátongott a maihoz hasonló szakadék), a polisz, mint természetes közösség egyben az értékvilág természetes garanciája is lehetett a görög polgár számára.

A görög antikvitásban megkezdődött történeti progresszió a Róma-központú kereszténység világában fejlődik tovább. E gondolkodásban az értékhierarchia csúcsa, s egyben garanciája Isten, az értékszféra ebből következően itt is objektív és készen adott. A még természetes, egyház nélküli kereszténység tanítását első ízben a patrisztika fejedelme, Szent Ágoston foglalta össze. Ágoston főművében, a *Vallomások*ban szinte tapintható az isteni természetesség, magától értetődő az univerzális isteni jelenlét. Jó az Isten, s jó mindaz, amit ő teremtett – mondja a jeles egyházatya – mivel pedig mindent Isten teremtett, végeredményben minden létező jó. Ez az a történelmileg legkorábbi pillanat, amikor ez a kijelentés már elhangozhatott, és ez az a legkésőbbi pillanat, amikor még elhangozhatott.¹

Irigylésre méltó egyszerűség, irigylésre méltó magabiztosság. Látjuk: az értékvilág úgy a görögök, mint a rómaiak számára közvetlenül adott. Ezért nincs még szükség bonyolult, racionális levezetésekre az ókor görög és római századaiban, ezért nincsenek még jelen a racionalitás később megjelenő, néha impozáns és monumentális, néha azonban kifejezetten izzadságszagú gondolati építményei – az értékelméletek.

A későbbiekben kétségkívül bonyolódik a kép. A poliszvilág már a peloponnészoszi háborút követően a zavarodottság jeleit mutatja, de ekkor még – épp az időszámítás előtti negyedik század jeles gondolkodói (Platón, Arisztotelész és kortársaik) számolnak be erről – nagyon is alkalmas a harmonikus és pozitív emberi életre. Csak a Nagy Sándorhoz köthető fordulat, az óriásbirodalom gyors kiépülése és még gyorsabb összeomlása zökkenti ki az ókori népek fejlődését a maga eredeti, normálisnak mondható medréből, s indítja el a következő kétezer év mind látványosabban elidegenülő emberi fejlődésfolyamatát. A Jézus életét megelőző és követő három-három évszázad szellemi zűrzavara pontosan tükrözi ezt a történeti kisiklást. Szinte nincs tartomány a Földközi-tenger partvidékének ekkor már lakott vidékein, amely ne cserélt volna egyszer vagy többször gazdát, amelyben ne laknának őslakosok és máshonnan odaszármazottak, ahol ne állna elő ősi kultúrák és tiszta nyelvek végzetes keveredése. E zűrzavarból a kereszténység került ki győztesen, ám azon áron,

1 Maga Szent Ágoston fő művét, a *Vallomásokat* 397 és 400 között írta, de ez esetben nem is annyira a konkrét, történeti időről van szó. Amikor történelmi pillanatról beszélek, inkább a társadalmi kondícióival együtt értett időt, és nem a pusztán évszámot értem alatta.

hogy maga is lényegi fordulaton ment keresztül. A kezdetben csakis Jézus-követő népmozgalom formájában létező, s így az embernek az Istenhez való közvetlen kapcsolódás lehetőségét nyújtó kereszténység lassan intézményesült, ezzel pedig az ember és Istene közé mind vastkosabb, mind befolyásosabb szervezet ékelődött: a keresztény egyház. E fordulat világosan tükröződik a történeti irodalomban: Szent Ágoston (354–430) még közvetlenül „szóban állt” és „szót is értett” Istenével, miközben püspökként, személyében már maga is a csontosodó egyház képviselője volt. Aquinói Szent Tamás (1225–1276), a csaknem egy évezreddel későbbi egyházdoktor, a nagy teológiai összefoglalók alkotója, a keresztény teológiai fejlődés meghaladhatatlan csúcsa. Amit létrehozott, egyfelől aprólékos és nagyigényű teológia, azaz a szó legjobb értelmében vett Isten-tudomány, másfelől, és éppen e minőségében mégiscsak a középkor hívő embere, és a keresztény vallás Istene közé ékelődő közvetítő közeg, amely elsődleges értelme szerint a hívő ember Istenhez való értelmi kapcsolódását teszi lehetővé. Csakhogy maga ez a kapcsolódás épp annyiban válik szükségessé, amennyiben az ember és Istene a 13. századra már eltávolodott egymástól. Négy évszázaddal később ezt az eltávolodást, ezt az eltávozást, ezt az „elrejtőzést” veszi észre Blaise Pascal, a 17. századi tépelődő zseni, aki egy életet tölt el az elmélyült keresztény hit, és a kételkedő, természettudományos eredetű ateizmus metszéspontján. Hangja, a *Gondolatok* töredékeinek hangja az újkori felvilágosult, világi tudós, és egyben a mélyen hívő keresztény ember hangja. „Az Isten elrejtőzködött” mondja panaszosan,² s ezzel az újkori gondolkodók közül elsőként rögzíti: az Istenre, mint az értékek forrására való közvetlen rálátás lehetősége az újkor embere számára megszűnt, a továbbiakban *már csak hitbéli megközelítések, és gondolati levezetések lehetségesek*. Ez az a közvetlen rálátás, amire Szent Ágostonnak még lehetősége volt, és Ágoston zseniálisan ki is aknáztta ezt a lehetőséget, míg Szent Tamás ugyanilyen zsenialitással alkotta meg azt a gondosan cizellált keresztény teológiát, ami épp csak ekként és e minőségében válhatott az ember–Isten kapcsolat rendkívül sokrétű közvetítő elemévé.

A lényeg (és ezért volt fontos mindezeket áttekintenünk): *az értékelméletek 19. századi megjelenése számunkra jelzés. Jelzése annak, hogy az emberi fejlődés folyamatában az értékmező ókori közvetlensége, a középkor végére egy mind egyértelműbb közvetettséggel cserélődött fel, ezzel az értékek közvetlenül adott volta mindinkább a levezetett értékek halmazával cserélődött fel. Az értékek levezetett jellege a későbbiekben mindvégig fennáll. Az újkor századaiban jobbra teoretikus igényű racionális levezetést jelent, s az újkori értékelméletek csupán abban különböznek egymástól, hogy milyen konkrét társadalmi körülmények között, mely konkrét centrumból, és a racionalitás mely eszközeivel vezetik le a maguk teóriáit.*³

2 „...Az emberek homályban élnek, Istentől távol, aki elrejtőzködött megismerésünk elől...” Blaise Pascal: *Gondolatok*, 194. frag.

3 E ponton három, teoretikusan kimagasló megközelítést ajánlok az érdeklődő olvasónak: Immanuel Kant morálfilozófiáját, kiváltképp *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése* című művet (Budapest, Gondolat Kiadó, 1991.), Nicolai Hartmann *Etika* című művét (Budapest, Noran Libro, 2013), illetve az ezt megalapozó műveit, elsősorban Nicolai Hartmann: *Zur Grundlegung der Ontologie*, Walter de Gruyter & Co., Berlin, 1965., továbbá Max Scheler: *A formalizmus az etikában és a materiális etiketika* című kötetét (Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1979.) E három megközelítés konkrétan is demonstrálja fentebbi mondanóm érvényességét, illetve az értékekről való modern gondolkodás három, jelenkori főirányát.

II.

Ezek alapján, az említett értékelméletek tanulságait is figyelembe véve, s most már társadalmi jelenünkre koncentrálva, értékfelfogásunkat a következő, hangsúlyozottan nem definitív igényű meghatározásokkal kíséreljük meg körülhatárolni:

Noha az értékek nem velünk születettek, s maga az emberi értékelő attitűd sem, de nem is egészen függetlenek tőlünk. Az értékek – bárhol, bármilyen konkrét formájukkal találkozunk is – tartalmilag mindig összetettek. Lényegük mindig egy feloldhatatlan kettősség. Mindig egy objektív valóságbeli mozzanat, és a szubjektív, emberi értékelő mozzanat produktumai. Ily módon maga az értékjelleg nem azonos közvetlenül a dolog tulajdonságaival, de nem is független attól. Az értékek – általános megfogalmazásban – eszmei objektívációk, amelyek azonban a dolog minőségén, tulajdonságán alapulnak. Ezek az objektív és szubjektív vonatkozások az értékekben *elválaszthatatlanul* vannak együtt. Ezek után az is érthető, ha az értékeket nem egyszer s mindenkorra változatlan, öröklétű entitásokként értelmezzük, hanem történetileg és kultúraspecifikusan is változó adottságokként. Az értékek tágas szféráján belül külön említendők a munkaértékek, amelyek az emberi céltételező tevékenység produktumai. Ezért első lépésként az emberi munka folyamatában, az emberi célkitűző tevékenységben jelennek meg eszmei entitások formájában, majd a munkafolyamat végrehajtása során objektíválódnak, azaz eszmeiből tárgyivá alakulnak.

Mindazonáltal – amennyiben a következőkben a mai magyar társadalom, és azon belül a modern katona, illetve a modern tiszt értékeit szeretnénk tárgyalni – a legfontosabb tanulság, egyben a tárgyalás kiindulópontja az a fentiekből következő megállapítás lehet, hogy az értékeit sem egy társadalom, sem egy társadalmi réteg, sem a személy nem választhatja szabadon, kötöttségek nélkül. Éppen fordítva: ma is, itt is, a 21. század eleji Magyarországon elsősorban (az iménti kettősségek értelmében vett) érték-konstituálódásról van szó, mindenekelőtt az értékek világának spontán-adódó jellegéről van szó, amely természetesen nem számolja fel, csupán körülhatárolja a szubjektív, emberi értékválasztás lehetőségét.

Kevesen vonják kétségbe, hogy a katona, s kiváltképp a tiszt teljes valójában és közvetlenül társadalomalkotó tényező. Tegyük hozzá: nem csupán személyként, a tízmillió magyar egyikeként az, hanem, és kiváltképpen tiszt minőségében. A társadalmi értékek konstituálódásának elsődleges terepe pedig értelemszerűen a társadalom. Több mint negyedszázaddal a rendszerváltás után már csak ezért sem kerülhető meg a kérdés: *milyen értékek implikálódnak a bennünket körülvevő jelenkori magyar társadalomban a katona, s a tiszt társadalmi pozíciójára vonatkozóan? Közelebbről, tekintve a rendszerváltást követő negyedszázad adottságait – hogyan definiálható a katona, s a tiszt társadalmi pozíciója a legteljesebb társadalmi tisztázatlanság körülményei között? Hogyan definiálható e társadalmi pozíció, amikor mind több említés esik (s most már nem csak a politika felől, hanem a társadalomtudósok tollából is) a rendszerváltás kudarcáról, s a következő esztendőik szükségképpen perspektívátlanságáról. A lezajlott negyedszázad produktumaként ráadásul veszni látszik az társadalomtudományi önreflexió igénye. Manapság hosszas kutatómunkával is alig lehet érvényes elemzést, átfogó kritikai reflexiót találni a mai magyar társadalom valódi struktúrájáról, s a társadalmi struktúra rendszerváltást követő átrendeződéséről. Csaknem lehetetlen*

tájékozódni az ország kívánatos haladási irányáról, egységesen elfogadott célokról, társadalmi értékrendszerről, s a közös társadalmi célhoz vezető útról, illetve az úton alkalmazott eszközökről.⁴ Immáron negyed százada tisztázatlan a magyar társadalomépítés fő iránya, így pedig teoretikusan *tisztázatlan és tisztázhatatlan a társadalmi értékrend*. Negyed százada *üres az értékpiramis csúcsa*, ahol a legalapvetőbb, legmaradandóbb érték(ek)nek kellene egzisztálnia. Míg a rendszerváltás körüli esztendőkből úgy teoretikus, mint praktikus vonatkozásban hozzávetőleges közmegegyezés állt fenn a hosszú távú haladási irány, az alapvető társadalmi berendezkedés főbb vonásait illetően, negyedszázad során e közmegegyezés elemei lassan fölszámolódtak. Így ma már az is kérdéses, hogy a közérdek vagy a magánérdek legyen a társadalomépítés első számú rendező elve. Egy távoli és elvont megközelítésben Magyarország a polgári társadalomban tudja magát, elvileg tehát kapitalizmust épít, de tisztázatlan, közelebről minek is nevezhetjük ezt a mára kialakult társadalmi formációt. Nehéz lenne érvelni egy olyan álláspont mellett, mely szerint a klasszikus, szabadversenyos kapitalizmus viszonyai között vagyunk, közelebb vagyunk valamilyen államilag szabályozott piacgazdasághoz. Mindezek megvitatása nem volna fölösleges beszéd, s véleményem szerint hosszú távon nem is tudjuk megspórolni. *Fontos lenne e tágas társadalmi keretek tisztázása, hiszen ez éppúgy befolyásolja a politikai pártok törekvéseit, programalkotását, mint a magánvállalkozó réteg elhatározásait, a személyes életprogramok megrajzolását és e programok sikerességét, de nem hagyja érintetlenül a tisztjellelt hallgatók pályaaorientációval kapcsolatos döntéseit sem.* Ami az utóbbi negyedszázad történetén visszatérően áttör, az egyelőre csupán *a magyar társadalom mind súlyosabb kettéosztottsága*. (E bénító kettéosztottság nem keverendő a plurális megosztottsággal, ami természetes volna, hatásait tekintve pedig egyenesen kívánatos.) Közös értékek és közös társadalmi program helyett társadalmi tanácstalanság, társadalmi készületlenség tapasztalható. S a két tábor lassan távolodik egymástól, már-már fal van közöttük, külön-külön nyelven beszélnek. 'Jó Államról' beszél az egyik fél, maffiaállamról beszél a másik. Ugyanazt a társadalmi eseményt bukásnak látja az egyik, 'elsőpró sikernek' a másik. Ha ilyen körülmények között mégis mutatkozik némi haladás, az inkább a rendszerváltás utáni Magyarország programnélkülisége ellenére, afféle szerencsés véletlenként, mintsem hűvös-rationális, programszerű építőmunkájából következően fordul elő.

Hol vannak a 'két Magyarország' közös értékei, *s hogyan definiálható a katona, s a tiszt társadalmi pozíciója a legteljesebb társadalmi tisztázatlanság körülményei között?* Hová helyezendő e negyed százada játszódó szürreális drámában, a társadalmi spontaneitás viszonyai között az életvezetésben nagyon is stabilitásokat követelő katonai szolgálat? Miféle *általános értékrendre* orientálhatjuk *ilyen körülmények között* a honvédtiszt jelöltet, aki életét mégiscsak itt éli végig, s ráadásul kívánatos (lenne) tisztánlátó értelmiségiként élnie? Ne felejtjük: eredendően értékek spontán konstituálódásáról lenne szó (e bekezdésekben éppen a mai magyar társadalom közegéből), e spontán társadalmi értékkonstitúció elemei azonban két és fél évtizede alig tetten érhetők.

4 Szoros kivételként említhető az MTA TTKI és a Gfk. Hungária 2014-ben készült 'Osztálylétszám' című kutatása, amely azonban sem tematikai értelemben, sem konkrét eredményeit tekintve nem mondható ténylegesen, a ma kívánatos mértékben átfogónak.

Legalább ennyire tisztázatlan, kit is szolgál ma, a modern államban a honvéd-tiszt? Mennyiben kötődik a társadalomhoz, mennyiben a politikai rendszerhez, mennyiben a kormányzathoz? A modern alkotmányok az aktuális kormányzat fölé helyezik a hadsereggel való rendelkezés jogát, s Magyarországon is az államelnök a főparancsnok. Gyakorlatilag azonban, a hadsereg operatív működése során egyéni és szervezeti érdek is *a mindenkori kormányzathoz való igazodás*. Ennek pedig (a kormányzatok gyakori színváltása miatt) nem kívánatos következményei lehetnek az etikában. A katona értékei konzervatívabb értékek, amelyek akár szembe is kerülhetnek a napi politikával. Végtére is: a fordulékony-simulékony, avagy az egyszer letett eskü betűjéhez híven ragaszkodó katona pályája legyen az általunk preferált magatartásminta a katonai nevelés folyamatában? A Monarchia hadseregében szocializálódott, ám a Tanácsköztársaság honvédő harcaiban is komoly katonai vezetői sikereket arató Stromfeld Aurél, vagy a magát mindvégig egy és változatlan morális elvhez kötő Jány Gusztáv legyen a példakép, aki ugyan a végsőkig való kitartásra utasította a Donnál harcoló második magyar hadsereget, ám épp ezzel okozta hatvanötezer magyar katona oktalan halálát?

Kevésbé értékkonstitúcióról, inkább értékek *történelmi aktualizálódásáról* kell beszélnünk, amikor a hagyományos katonai értékek és a modernizáció kapcsolatát firtatjuk. Fontos lenne feltárnunk, mennyiben érvényesek ma, és milyen jelentéssel bírnak a katonai hivatás legeredetibb – mondhatni, mindenkori értékei? Mit jelöl ma, e technicizálódott világban a 'bátorság – hűség – becsület' oly sokat hangoztatott triumvirátusa?⁵ A katona fogalma a 2. világháborút követően, de kiváltképp az informatika által uralt legutóbbi két évtizedben jelentősen átalakult: *mind kevésbé jelenti a harctéren küzdő hős vitézt, és mind gyakrabban valamely modern technika kezelőjét, netán egyszerűen a számítógép billentyűzetén kimagasló szaktudással operáló szakembert.*

Mind sürgetőbbé válik a kérdés: ha a katona fogalma ma már nem a néhány hetes kiképzés során 'előállítható' harctéri harcost jelenti, hanem a magasan és sokoldalúan képzett, s foglalkozását *életprogramnak* tekintő szakembert, akkor katonának lenni ma *foglalkozás* vagy *hivatás*? „Különösen élessé vált ez a kérdés az önkéntesség elvén építkező haderőben, ahol a társadalom... átadja a haza védelmének... feladatát olyanoknak, akik ezt önként vállalják. Kérdés, mit jelent ez az egyre inkább piacorientált világban?”⁶ A katonák többsége néhány évet szolgál csupán, de az úgymond hivatásosok jelentős része sem a hadseregben éli le aktív pályáját. Somfai Béla teszi hozzá: „...A hivatásban mindig van valami többlet, ami az egyszerű hétköznapi emberi célokon túlmutat, [benne] nem választható egyértelműen szét a munka és a munkaidő, hiszen az elköteleződés valamiképpen az egész életet áthatja.”⁷

5 E témáról közöl tanulmányt Boda Mihály egyetemi adjunktus (NKE). Munkájában megkísérli az egyik tradicionális katonai érték, a *bátorság* fogalmának értelmezését korunk új, megváltozott körülményei között. A tanulmányt e számunkban közöljük.

6 Krizbai János: A katonai hivatás vagy foglalkozás dilemmái az önkéntes haderőben. Honvédségi Szemle 2016/6. szám, 98. o.

7 Somfai Béla: Hivatás vagy foglalkozás? Torontói Egyetem, teológia tanszék, Magyar Nemzet, 1994. január 21.

Milyen új értékeket implikál mindez a katona, a tiszt számára, s mi lesz az említett hagyományos értékkörrel? (A katona fogalmához hagyományosan kapcsolódó stabilitás-igényt felváltja a dinamizmus? – a mobilitás? Vagy éppen a még komolyabb stabilitás válik fő tendenciává?)

Ugyanitt, közelebbről a 20. század történelmével kapcsolatban vetődik fel a kérdés: vajon áthoztuk-e értékeket a Horthy-hadseregből, s a négy évtizedig húzódó szocialista időszakból? Kiváltképp a konszolidált harmincas évekre, s az ugyancsak konszolidált Kádári évtizedekre érdemes itt rákérdezni, hiszen bárhogy viszonyuljunk is ma *politikailag* azokhoz az időkhöz, a hadsereg valamelyest mindig is állam volt az államban. Az ember, a katona fejlődése, az értékefejlődés mindig is (relatív) külön ügy volt, ma is az – s így nem biztos, hogy e két hosszú történelmi korszakunk egészében, azaz tényleges értékeivel együtt elvetendő.

Érdemes felvetnünk továbbá, hogyan is áll a katonai értékek ügye a nemzetközi környezetben: Magyarország európai pozíciója ugyanis a kiképzett katonát, s a végzett katonatisztet azonnal nemzetközi erőterbe helyezi. Hogyan ragadható meg ilyen ágyazatban a haza védelme, melyért esetleg életét is kell áldoznia. A globalizációs összefolyamat (akár akarattunkkal egyezően, akár annak ellenére) töretlenül halad előre. Milyen új/újabb értékeket implikál a tisztjelölt számára a nemzetközi környezet, az európai/atlanti szervezetekhez tartozás, a feltartóztathatatlanul előrehaladó föderalizálódás, mit jelent a missziós feladatok megkerülhetetlensége? A képzés során ráadásul, kifejezetten a missziós igényekkel kapcsolatban (úgy a katonának általában, mint a tisztjelöltnek) új képességekre, jártasságokra kell szert tennie, nyilván néhány eddig megszerzett képesség rovására. A haderőn belül ráadásul sajátos ellentmondás jelentkezik: *a tiszt pályáján karrier-érdek a nemzetközi együttműködés, a legénység viszont ugyanezt fokozott kockázatként, illetve legfeljebb kiemelt pénzkereseti lehetőségként éli meg. Ez pedig zsoldos, vagy foglalkozás-jellegű megközelítés.*

Végezetül vessük fel, s kifejezetten az értékekre koncentrálva vessük fel a képzési folyamat résztvevői számára korántsem új kérdést: minek tekintjük a képzés során a katonát? Parancsvégrehajtó mechanizmusnak, aki katonaként meg sem próbál értékelő, mérlegelő, morális lényként egzisztálni, avagy jól felkészült, saját értékrendje alapján súlyos kérdésekben is dönteni tudó, az elhangzott parancs morális oldalát is azonnal észlelő lénynek? Bár észlelhetők kezdeményezések a továbblépésre, sokan még ma is egyszerű parancsteljesítő személynek tekintik a katonát, mondván: „Nem jó, ha gondolkodik, jobb, ha egyszerűen teljesíti a parancsot.” Az ebben rejlő morális probléma nyilvánvaló: a pusztá parancsteljesítés szintjére utalt katona emberi mivoltában degradálódik, ezért helyesebb, ha a parancs csak a célt adja meg, az odavezető útról azonban maga a katona dönt. *Hogyan pozícionáljuk e szempontból a tisztjelöltet? Mire készítsük fel? Konkrét értékrendet közöljünk vele a képzés során, avagy inkább gondolkodó lénynek tekintjük, bonyolult helyzetekben is önállóan értékelni tudó lénynek tekintjük őt? Halat adjunk neki, vagy inkább halászni tanítsuk őt?*

*

Mindazonáltal – e mai helyzet, e nehezen megválaszolható kérdéshalmazzal korántsem tekinthető kivételesnek. Az értékek világa nem az a világ, ahol rövidre zárt megoldások lehetségesek, ahol néhány helyesen megválasztott, 'iránymutató' alaptézissel

megoldhatókká válnak a problémák. Az elmúlt évtizedek történelme épp azt mutatja, hogy a 'helyesen megválasztott alaptézisekkel' inkább csak továbbtoljuk, semmint megválaszoljuk a nehezen megválaszolható kérdéseket.

IRODALOMJEGYZÉK

Blaise Pascal: *Gondolatok*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1983.

Hartmann, Nicolai: *Etika*. Budapest, Noran Libro, 2013.

Hartmann, Nicolai: *Zur Grundlegung der Ontologie*. Berlin, Walter de Gruyter & Co., 1965.

Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1991.

Krizbai János: A katonai hivatás vagy foglalkozás dilemmái az önkéntes haderőben. *Honvédségi Szemle*, 2016/6. szám

Scheler, Max: *A formalizmus az etikában és a materiális étéketika*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1979.

Somfai Béla: Hivatás vagy foglalkozás? Torontói Egyetem, teológia tanszék, Magyar Nemzet, 1994. január 21.

Szent Ágoston: *Vallomások*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987.